

## Aatteen historia tutkimuskohteena

*Lectio praecursoria* väitöstilaisuudessa 8. 12. 1956

Tutkimuksessani »Suomen kansanrunouden tuntemus 1500 — 1700-lukujen kirjallisuudessa» on kansanrunouden harrastuksen vaiheita tarkasteltu kirjallisuudentutkijan näkökulmasta. Luonteeltaan tulos silti on kulttuurintutkimusta, esimerkki siitä historiallisesta kirjallisuuden tarkastelusta, joka pysyvästi vaatii osansa varsinaisen sanataiteen tutkimuksen rinnalla; perusteena on yksinkertaisesti se, ettei kulttuurihistoria voi sivuuttaa kirjallisuuden ilmaisevan kulttuurin tutkimusta.

Kulttuurihistorian kannalta voidaan tämänkaltainen työ luokitella tutkimukseksi Suomen kirjallisuuden aatehistoriasta. Englannin kielessä käytetään nimeä *history of ideas*, ruotsissa sanaa *idéhistoria*. Vastaava suomen sana aatehistoria ei kuitenkaan sovellu samaan käyttöön. Sanalla aate tarkoitamme useimmiten ideologiaa, vain harvoin ideaa, ajatusta. Vastaavasti on aatehistoria Suomessa yhteiskunnallisten, uskonnollisten, miksei taiteellistenkin ideologiain historiaa.

Vaikka suomalainen aatehistoria ei luonteeltaan siis ole ideain historiaa, ei tutkimus Suomen kansanrunouden harrastuksesta ole tällaisena idean, kulttuuri-ilmion tutkimuksena silti yksinäinen suomalaisessa ympäristössään. Päinvastoin: modernille kulttuurintutkimukselle tämä tarkastelutapa on meillä ja muualla suorastaan luonteenomainen. Etnologia ja sille läheiset tieteenalat seuraavat yksityisten ajatusten, mielikuvien, tapojen, sanokaamme siis aatteiden vaikutusta alueella, joka paikallisesti käsittää koko maan piirin ja ajallisesti ihmiskunnan koko historian. Vertaileva kirjallisuudentutkimus, *littérature comparée* keskittyy enimmäkseen länsimaisen kirjallisuuden aatteiden lainautumiseen ja niiden udestihahmottumiseen paikallisissa kansallisissa kulttuurioloissa. Luonteenomainen on Ernst Robert Curtiuksen vajaa vuosikymmen sitten ilmestynen monumentaalisen tutkimuksen<sup>1</sup> aihe; teos käsittelee Euroopan kirjallisuutta Homeroksesta Goethen ja sen perimmäisten rakenteiden, *toposten*, elinvoimaista kontinuiteettia läpi keskiajan vähän tunnetun latinalaisen kirjallisuuden. Enempi luettelointi voidaan jättää: perusedellytyksenä kaikkien näiden tieteenhaarojen tutkimusmenetelmälle

<sup>1</sup> Ernst Robert Curtius: *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern 1948.

on eräs vallitseva inhimillinen ominaisuus: lainaamisen, esimerkin noudattamisen tavallisuus, toisin sanoen uusien aatteiden harvinaisuus. Englantilaisia on huvittanut tämän ajatuksen tähdentäminen: *man is not an inventive animal*, ihminen ei ole kekseliäs eläin; *man lives not by bread alone, but chiefly by catchwords*, ihminen ei elä vain leivästä, pikemminkin iskusanoista. Äsken mainittujen alojen tutkijat ovat vakuuttuneita tämän havainnon pätevyydestä. Muutamien keskeisten elinvoimaisten ideain merkitys kulttuurin muotoutumisessa on heille niinkään ilmeinen. Tunnettu amerikkalainen tutkija sanoo näin: »Eivät mitkään suuret idearyhmykset vaan niiden verrattain yksinkertaiset ja eri tavoin solmiutuvat intellektuaaliset ja emotionaaliset ainesosat ovat ajattelun ja taiteen historian dynaamisia perustekijöitä».<sup>2</sup>

Nämä »ajattelun ja taiteen historian dynaamiset perustekijät», iskulauseet, havaitaan myös Suomen kansanrunouden harrastuksen tärkeiksi kehitystekijöiksi. Kun Porthan vuonna 1788 mainitsi suomalaisten »laulaen ylistäneen sankariensa ja esi-isiensä urotekoja», on mahdollista selvittää tämän ajatuksen matka vuosikymmenestä toiseen ajassa taaksepäin Ruotsin varhaisiin historiankirjoittajiin ja Tacitukseen asti. — 1600-luvun lopulla oivalsi Leibniz suomensukuisten kielten todellisen ryhmittymisen ja määritteli näitä kieliä puhuvien kansojen kantakansaksi skyytit. Toista vuosisataa myöhemmin Frans Mikael Franzén puhutteli »muinaisten skyyttien pojaksi» runoja laulavaa pakanuuden ajan suomalaista, jonka elämänmuotoa hän runossa ihannoit. — 1670-luvulla pani Paltamon kirkkoherra Ruotsin antikviteettikollegion käskystä muistiin tietoja Kainuun runoista ja tarinoista; vuosisata myöhemmin pani hänen jälkeläisensä neljännessä polvessa muistiin samoja runoja Porthania varten.

Elinvoimaisten ideain, perinteiden seuraaminen on kulttuurintutkijalle houkuttava mutta myös vaarallinen tehtävä. On tarjolla mahdollisuus suorittaa huolettomia yksinkertaistamisia, liian nopeita samastuksia. Vaara pyritään välttämään menettelyllä, joka puolestaan suuresti rajoittaa tutkimuksen houkuttavuutta. Tutkimuksen on ulotuttava laajaan lähdeainekseen monilta eri aloilta. — Suomen kansanrunouden harrastuksen aatteen varhaisin vaikutuspiiri ulottui Tukholman tieteellisestä kollegiosta Suomen syrjäpitäjiin, sen alaisena toimi yhtä hyvin fysiikasta väitöskirjaa kirjoittava ylioppilas kuin seurakunnastaan tietoja keräävä kirkkoherra. Aatteen, kulttuuri-ilmiön vaellusta eivät rajoita paikalliset tai yhteiskunnalliset rajat: oikku ja vapaus tuo saman idean kirkonmiehen, runonseppittäjän, luonnontutkijan tai kirjoistaan lainauksia poimivan humanistin ulottuville. Aatteiden vaellusta seurattaessa on sen vuoksi erikoistuneen tutkijan hiottu asiantuntemus yksinään tehoton; mutta harrasteluun sortuu helposti jokainen, joka erikoistumisen vallitessa

<sup>2</sup> Arthur Lovejoy: *Essays in the history of ideas*, Baltimore 1948, s. 253.

uskaltauuu yli oman kapean alansa rajojen. Tehtävä on vaikea ja epäkiitollinen. — Kysyttäneen siis: mitkä ovat tällaisen epäkiitollisen tutkimustavan tavoitteet ja mahdollisuudet?

Aatteen historioitsijan lähin tavoite on osoittaa historiallinen jatkuvuus, orgaaninen yhtenäisyys niissä ilmiöissä, jotka kuuluvat käsitellyn aatteen piiriin. Aatteen historiikki tällaisenaan saattaa olla avuksi rinnakkaiselle erikoistutkimukselle. Suomen kansanrunoudenharrastuksen vaiheiden selvittely palvelee kansanrunudentutkimusta sikäli, että jonkin vanhan muistiinpanon tekstin tulkinta ja arviointi helpottuu, jos sen synnyn historialliset olosuhteet tunnetaan.

Jos aatteen historian selvittely täyttää perustehtävänsä, sen merkitys välittömästi kuitenkin samalla avartuu. Orgaanisuuden voi yksityisen dynaamisen aatteen historiikkiin rakentaa vain kahdensuuntainen tutkimustyö. Jyrkästi yksinkertaistavasta näkökulmasta on tarkasteltava intiimiä, reaalista tapahtumista; mutta samalla on tutkijan oltava pysyvästi tietoinen niistä laajemmista kulttuurin kokonaisuuksista, joihin käsitellyt yksityiskohdat sisältyvät. Tähän perustuu aatteen historian tutkimuksen mahdollisuus välittömästi tarkistaa kulttuurin suurempia kokonaiskuvia. Tarkistus on jatkuvasti tarpeen, koska kokonaiskuva on altis kaavoittumiselle. Eri aikakausien — renessanssin, barokin, rokokoon, valistuksen, romantiikan, realismin — tyypilliset yleiskuvat saadaan suurten maiden kulttuurihistoriasta; jos vastaavat piirteet poimitaan pinnallisesti yksityisen maan kulttuurista, väkinäistyy kansallisen kehityksen luonnehdinta. Vain läheltä, yksityiskohtiin syventymällä voidaan nähdä, mitä todella tapahtuu kunkin maan kulttuurin kapeassa sektorissa. Juuri hajottaen ja eritellen aatteen historia tarkistaa ja rakentaa.

Kirjallisuudenhistorian alalla ovat tarkistuksen tulokset olleet toisinaan varsin radikaalisia; kun romantiikan nimellä kulkevat ilmiöt otettiin erittelyn kohteeksi, oli seurauksena, että tunnettu Englannin kirjallisuudenhistorian käsikirja luopui tilapäisesti täysin käyttämästä tätä oppisanaa. — Vaikka näin perusteellisiin uudelleenarvioimisiin ei tähdättäisikään, käy tämän hajottavan ja rakentavan tutkimuksen tarpeellisuus ilmeiseksi Suomenkin kirjallisuudenhistoriassa. Tarkasteltakoon esimerkiksi 1800-luvun ensimmäisten vuosikymmenien aikaa. Vuonna 1915 julkaisi Werner Söderhjelm tästä kaudesta erikoistutkimuksen »Åboromantiken och dess samband med utländska idéströmningar». Nimi osoittaa, että näkökulma oli tarkasti rajoitettu: tehtävänä oli tarkastella ajankohdan romanttisia virikkeitä nimenomaan ulkomaisten vaikutteiden valossa. Käsitelty kausi sai kuitenkin yleisnimekseen juuri »Turun romantiikan». Vastalauseita ovat vuorostaan esittäneet tutkijat, joiden näkökulma on ollut toinen. Ruotsalainen Sven Rinman kirjoitti 1930-luvulla Suomen »kansallisesta klassisismista, josta käy-

tetään verraten perusteettomasti nimeä Turun romantiikka»<sup>3</sup>. Vuosikymmentä myöhemmin hänen maanmiehensä Victor Svanberg kirjoitti: »Kellgrenin päivistä Runebergiin asti oli kylläkin olemassa Turun romantiikka... Mutta valistuksen ajalta peritty maltti sitoi mielikuvituksen läsnäolevaan. Parhaiten nähdäkseni viitotetaan kehityksen linja ottamalla käytäntöön termi Turun realismi»<sup>4</sup>. Aikakauden kirjallishistoriallisesta nimestä kilvoittelevat siis keskenään Turun romantiikka, kansallinen klassisismi sekä Turun realismi. Kysymys ei tietenkään ole nimestä sinänsä. Aikakausien nimitykset ovat niin kirjallisuudenhistoriassa kuin historiassa yleensäkin sovitelluratkaisuja; käytännön tarpeiksi on yhtenäisestä kehityksenkulusta erotettava sovitun nimisiä peräkkäisiä jaksoja. Varsin tavallista on, että nimen antaa piirre, joka kulloinkin osoittautuu uudeksi. 1800-luvun alun kirjallisuudessa olivat uusia piirteitä sekä romantiikkaa, uusklassillisuus, että idyllis-porvarillinen realismi. Mikä niistä pantaneenkin tämän kauden yleisnimeksi, tärkeätä on se, että eri kehitystendenssien, dynaamisten aatteiden luonne ja voima selvitetään ja niiden osuus kauden yleiskuvassa punnitaan. Näin syntyy täyteläisempi kuva perinteistä, jotka jatkuivat tältä moni-ilmeiseltä kaudelta 1800-luvun myöhempiin vuosikymmeniin. Uutta yleiskuvaa on äskettäin jo kaavailnut Gunnar Tideström huomauttamalla: »Yhdessä antavat (vasta mainitut) termit rikkaamman tilannekuvan kuin mikään niistä yksinään. Klassillisuus oli Suomessa riittävän vahvaa kesyttääkseen romantiikan, ja jos pidetään silmällä vastaisen kehityksen kannalta merkitseviä pyrkimyksiä, on täysi syy tähdentää realistista piirrettä».<sup>5</sup>

Täyteläisen uuden yleiskuvan piirtämiseen ei yhden dynaamisen aatteen seurailija voi ryhtyä: kapea näkökulma vie johtopäätökset harhaan, niin kuin äskeisistä esimerkeistä nähtiin. Mahdolliset tulokset jäävät vastaisten kokonaiskuvan piirtäjien tasapuolisemman harkinnan varaan. Selvitettäessä Suomen kansanrunouden harrastuksen aatteen varhaisvaihetta on kuitenkin käynyt ilmeiseksi, että muun muassa kansallisen tutkimustyön ja kansallisen ajattelutavan yleinen kehityskuva siellä täällä välttämättömästi joutuu uuteen valaistukseen. Johtopäätökset tehtäneen, kun kansallisen tutkimustyön yhtenäinen historia kerran laaditaan; eräitä kysymyksiä voidaan tässäkin silti asettaa.

Tarkastelua vaatii ehkä jo se tulkinta, joka on annettu Suomen kansanrunoudenharrastuksen ensimmäisistä ilmiöistä uskonpuhdistuksen aikana. Agricolasta on sanottu: »Kansallinen katsomus ilmenee hänen mielenkiinnostaan suomalaista muinaisuskoa ja suomalaisia sananlaskuja kohtaan, jolla voi

<sup>3</sup> Ks. Gunnar Tideström: *Runeberg som estetiker*, Hfors 1941, s. 244.

<sup>4</sup> Victor Svanberg, *Medelklassrealism I—IV*. — *Sammlaren* 1943—46. II s. 71.

<sup>5</sup> Gunnar Tideström: *Runeberg och den finlandssvenska litteraturen*. — *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria. Tredje delen. Romantiken. Liberalismen*. Stockholm 1956, s. 434.

sanoa hänen aloittavan sen kansallisen tieteen haaran, jonka suomalainen kansatieteellinen tutkimus muodostaa». <sup>6</sup> Kun muistetaan, miten ilmeiset ja läheiset esikuvat ajan ulkomainen kirjallisuus antoi sekä Agricolan runoon suomalaisten jumalista että hänen sananlaskujenharrastukseensa, lienee Agricolan harrastuksen 'kansallisuus' ja 'eurooppalaisuus' tarkemmin punnittava. — 1700-luvun alkuvuosien kulttuurihistoria osoittaa kansallisen ajattelutavan keskeiseksi herättäjäksi Daniel Jusleniuksen, totisen fennofiilin. Fennofilismin aateysteys Ruotsin suurvalta-ajan kansallisesti suurentelemaan ajattelutapaan on kulttuurihistoriallisesti selviö. Silti on oletettavissa, että kuva Jusleniuksen suomalaisen ajattelutavan herätteistä täsmentyy, jos havaitaan, miten käskevästi ja kädestä ohjaten suomalaista tutkimustyötä saatiin aikaan ennen 1700-luvun alkua. Esimerkkinä tästä toiminnasta on Brahen määrätietoinen työskentely suomen kielen viljelyn hyväksi, mutta sitäkin tärkeämpi ilmiö on Ruotsin antikviteettikollegion suorittama Suomen muinaismuistojen ja kansanperinteen tallettaminen; edelleen suomen sanakirjan hankkeet, joista on todisteena muun muassa eräs Ruotsissa säilynyt käsikirjoitus; samaten sananlaskujen keruu sekä Rudbeck vanhemman harrastusten yllyttämä mielenkiinto Oulujokivarren kansantarinoihin; kaiken kaikkiaan näytteet toiminnasta, joka merkitsi sekä kansanrunoudenharrastuksen että suomen kielen kirjallisen viljelyn rikasta aktiivista kautta. — 1700-luvun alkupuolta ovat Suomen kulttuurihistoriassa verrattain yksipuolisesti luonnehtineet taloudelliset ja luonnontieteelliset harrastukset ja järkeilevä valistusajattelu. On aihetta kysyä, muuttuuko tämän kauden yleiskuva, kun pannaan merkille, miten se itse asiassa kasvatti edellytykset Porthanin ajan tutkimustyöhön. 1600-luvulla elävytynyt kansallinen tutkimusharrastus ei uuden vuosisadan alkuvaiheilla sammunut, päinvastoin: sen pohjalta suoritettiin uusiin aatteisiin nähden vaistomaista valintaa. Kansanrunoudenkeruun vanhaan perinteeseen kytkeytyi vaivattomasti Linnén suosittelema, luonnontieteen menetelmiä käyttävä kansanperinteen keruu ja tutkimus. Kahdesta Leibnizin antamasta tärkeästä ideasta sen sijaan vain toinen pääsi vaikuttamaan Suomen kulttuurikentässä. Leibniz kohdisti terävää kritiikkiä pohjoismaisiin historiankirjoittajiin, jotka käyttivät kansanrunoutta lähteenään. Suomessa sama menettely oli kuitenkin siinä määrin juurtunut, että kritiikki jäi tehottomaksi. Toinen Leibnizin tärkeä idea, oivallus suomen sukukielten levinneisyydestä ja pyrkimys niiden tutkimiseen oli sen sijaan valistusajan kansallisen tutkimustyön tärkeä dynaaminen ajatus. Mielikuva suomen kielialueen laajuudesta ja Suomen kansan muinaisesta mahtavuudesta oli monelle 1700-luvun suomalaiselle kuninkaanajatus. Kun luonnontieteet täsmensivät yleisiä tutkimusmenetelmiä, tämä suuri aate loi pohjan keskitty-

<sup>6</sup> Pentti Renvall: Kuninkaanmiehiä ja kapinoitsijoita, Hki 1949, s. 306.

neelle kansalliselle tutkimustyölle, jonka voi sanoa alkaneen 1760-luvulla. Mennander, Gadd, Lencqvist ja Idman olivat tältä kannalta katsoen Suomen kansallisen tieteen perustajia, ja Porthan, jolle tämä arvonimi on annettu, jatkoi heidän työtään ensimmäisenä suurena tiedemiehenä ja opettajana.

Kysymyksiä, ehdotuksia aiheuttaa jokainen kulttuurihistorian aatteiden vaiheista löytynyt uusi yksityiskohta. Kehityksen dynaamiset osaset asettuvat vain hitaasti todennäköisille paikoilleen kulttuurihistorian tarkastelussa. Niin voimakkaasti kuin edellä on pyrittykin tähdentämään juuri näiden dynaamisten aatteiden, elinvoimaisten iskulauseiden ja niiden tutkimuksen merkitystä, on myönnettävä, ettei kulttuurin historia silti ole vain ajatusten sinkoutumista, ideain vakavasti otettavaa leikkiä. Kansanrunoudenkin harrastusta on muovannut eräs tärkeä muuttumaton realiteetti: Suomen kansan rikas runous. On todennäköistä, että se tietoisten kulttuurivaikutusten puuttuessa olisi jäänyt tallettamatta; omine ansioineen, o l e m a s s a o l o l l a a n, kansanrunous silti on ratkaisevasti säätänyt harrastajiensa mielenkiinnon. Pohjimmaltaan ovat siis tässäkin yhteydessä kansan psyyken perimmäiset piirteet, syntymälahjat, määräämässä aatteiden juurtumista suomalaiseen kulttuuriin.

ANNAMARI SARAJAS

### L'histoire des idées comme sujet de recherches

Dans l'article, présenté comme introduction lors de l'examen de sa thèse en doctorat, l'auteur constate que son étude, »Suomen kansanrunouden tuntemus 1500—1700-lukujen kirjallisuudessa» (La connaissance de la poésie populaire finlandaise dans la littérature des 16<sup>e</sup>, 17<sup>e</sup> et 18<sup>e</sup> siècles), appartient à un domaine appelé en anglais *history of ideas* et en suédois *idéhistoria* (français histoire des idées). Quoique le mot correspondant ait une autre signification en finnois, la méthode de recherche n'en est pas moins celle qui est le plus appliquée entre autres en ethnologie et dans les branches de science qui s'y rattachent le plus près. La base en est le sentiment de l'importance de certaines idées dynamiques centrales pour l'évolution de la civilisation, cette importance se faisant tout particulièrement remarquer dans les différentes phases de l'étude de la poésie populaire finlandaise.

En plus de son caractère historique général, l'étude de l'histoire des idées peut

également contribuer à préciser certaines vues d'ensemble plus larges dans l'histoire de la civilisation. Comme exemple de la nécessité d'une telle étude, on mentionne la période littéraire du début du 19<sup>e</sup> siècle en Finlande, dont les tendances romantiques, néo-classiques et réalistes, qui luttaient entre elles, attendent encore une étude séparée afin que l'on puisse atteindre à une vue d'ensemble complète. Quoique son angle de vision restreint empêche celui qui étudie l'histoire d'une idée particulière de faire des conclusions générales, l'auteur souhaite pourtant faire remarquer que les recherches relatives à l'idée de l'étude de la poésie populaire finlandaise, dans ses premières phases, jettent une lumière nouvelle entre autres sur certaines phases dans l'évolution des sciences nationales finlandaises et des formes de penser nationales. Il y a lieu d'accorder de l'attention aux exemples très rapprochés que l'on trouve parmi les réformateurs allemands pour l'intérêt que le réformateur finlandais

Agricola portait aux proverbes et à l'étude de l'ancienne religion. Il y a également lieu de noter comment, déjà avant le mouvement fennophile des premières années du 18<sup>e</sup> siècle, entre autres le relèvement des traditions populaires finlandaises, effectuée par le Collège des Antiquités de Suède, les préparatifs pour un dictionnaire finnois entrepris dans des milieux divers, l'assemblage de proverbes etc. formaient un arrière-plan important pour les vues qui soulignaient les valeurs nationales. En outre, l'image de la période de civilisation comprenant la première moitié du 18<sup>e</sup> siècle a peut-être été trop dominée par l'importance primordiale accordée aux intérêts économiques et à l'étude de scien-

ces naturelles. En fait, la tradition des études nationales du 17<sup>e</sup> siècle, combinée avec l'étude des traditions populaires effectuée par des méthodes propres aux sciences naturelles, telle que la préconisait Linné, et avec l'étude des langues apparentées au finnois, initiée par Leibniz, créa la base pour l'étude concentrée des questions nationales qui commença après 1760. — Lorsque l'on souligne l'importance des idées dynamiques internationales relatives à la civilisation, il y a lieu de remarquer d'autre part que le fait réel décisif dans les diverses phases de l'étude de la poésie populaire finlandaise a été le trésor poétique abondant du peuple finlandais.

ANNAMARI SARAJAS